

Ez a valódi titka annak a tajtékozó dühnek is, amellyel 1848 után több mint fél évszázadon keresztül becsméri Hegelt e törpe korszak epigonjai — pozitivisták, újkantianusok, vulgér materialisták —, akik pedig egymás fejére állva sem érnének még a térdéig sem annak az óriásnak, akinél nagyobb, mélyebb, időtállóbb Arisztotelésztől eddig nem ragyogott a filozófia egén. Aztán az öreg Dilthey (akkor már túl a hetvenen) felfedezte — elsőnek — a fiatal Hegelt (Wilhelm Dilthey: *Die Jugendgeschichte Hegels*, 1905) s azóta újra elválaszthatatlan a filozófiai gondolkodás Hegel termékenyítő hatásától. Tanulságos végigpásztázni ebből a szempontból a huszadik századi haladó gondolatnak azt a széles, sokszínű és ellentmondásos tartományát, amely egyrészt Lenin és Gramsci, Lukács György és Lifsic, másrészt például Karl Korsch és Ernst Bloch, Adorno és Marcuse nevével jelezhető — e tartományba sorolható egy Jean-Paul Sartre csakúgy, mint egy Karel Kosík, vagy a mi Gaál Gáborunk és D. D. Roščánk. Mind eljut Hegelhez és a Hegel-élmény lényegbevágó mind-egyiknek a filozófiai gondolkodásában — akár Marxtól indul a forrás felé, akár a Marx felé vezető úton találkozik vele. S a nagy Hegelhez mindegyiknek — a fiatal Marxéra emlékeztetően — valamilyen módon dilemmatikus, taszító-vonzó a viszonyulása. Abban bizonyulnak igazán Hegel-tanítványoknak, hogy — éppen a hegeli „aufheben“ jegyében — megtagadva őrzik meg.

Tóth Sándor

A dialektika Hegeltől Marxig

Ha elfogadjuk — márpedig ennek ellenkezőjére nincs semmi okunk — Lenin népszerű megállapítását a marxista filozófia elméleti forrásáról¹, akkor e filozófia sajátosságát, differentia specificáját az őt megelőző filozófiákhoz való viszonyában, illetve a klasszikus német filozófiához való sajátos viszonyában kell meghatározunk. Köztudott tény azonban, hogy a klasszikus német filozófia mindkét ága, a materializmus is (Feuerbach) és az idealizmus is (Kant, Fichte, Schelling és Hegel) spekulatív jellegű; így a marxista filozófia sajátosságát éppen a spekulatív jelleghez való sajátos (*marxista*) viszony határozná meg.

Ez a viszony, a filozófia sajátosságát figyelembe véve, csak egy új spekulatív elvnek a felvétele lehet, pontosabban a megelőző filozófia spekulatív mozzanatainak a filozófián belüli tagadása. A másik lehetségesnek tartott eljárás, vagyis a spekuláció teljes tagadása a marxista gondolkodásban a filozófia folklórához tartozik, s pusztá álszenteskedésnek bizonyul a legegyszerűbb logikai bizonyítás tükrében.

Ha ugyanis a marxista filozófia a spekulatív mozzanat teljes tagadásában keresné magánvalóságának sajátos jegyeit, akkor a spekuláció teljes visszautasításának filozófiája, vagyis antispekulatív spekuláció volna. A teljes tagadás igazsága — a tagadás teljes hiánya: ha a marxista filozófia azért volna sajátosan marxista filozófia, mert mondjuk nem hegeli filozófia, akkor a marxista filozófia igazsága abban volna, hogy a hegeli filozófia hamis, vagyis a marxista filozófia azért igaz,

¹ Lenin: *A marxizmus három forrása és három alkotórésze*, Válogatott művek, I. 66—67.

mert a hegeli — hamis. De milyen igazság az, amely csak a nem igazon tudja igazságát lemérni? Az a kijelentés, hogy a hegeli filozófia „hamis“, csak azt jelenti, hogy az igaznak önminősülő filozófia más, mint a hamisnak minősített filozófia, de ez a viszony a másik szempontjából vizsgálva megfordítható, vagyis logikailag az ellenkező ítélet is igaz. Így a marxista filozófia nem határozhatja meg sajátosságát azzal, hogy nem hegeli filozófia, noha ilyen kísérletek történtek már eddig, és nem is ritkán².

Engels a teljes tagadás logikai buktatóit úgy kívánta elkerülni, hogy a hegeli filozófia két alapmozzanata közül az egyiket, a hegeli rendszert mint spekulatív rendszert vetette el, és a hegeli dialektikát minősítette összekötő láncszemnek a filozófiai fejlődés hegeli és marxi szakasza között. Csakhogy egy ilyen külső kapocs nem magyarázza kielégítően a filozófiai gondolat történelmiségét, a genezis szükségyszerűségét, és ellentétben áll azzal az ugyancsak engelsi megállapítással, mely szerint a filozófia története nem egymást követő, egymáshoz csak lazán kapcsolódó iskolák története. Így Engels már csak logikai szükségyszerűségből is kénytelen a dialektikát a marxi filozófia részeként bemutatni.

A dialektika viszont Hegelnél egy egységes és spekulatív filozófiai *struktúrában* kap helyet mint e struktúra öngenezisének, mozgásának és saját magából származó finalitásának elve, vagyis, amint ezt Engels is világosan látja, ez a dialektika nem választható le egyszerűen a rendszer testéről. A hegeli dialektika létrehozza, szüli a hegeli rendszert, önmozgásának nem csupán talaja, de eredménye is a spekulatív rendszer. Engels ezért a hegeli dialektika megfordításáról kénytelen beszélni, arról, hogy Marx dialektikája gyökeresen ellentmond³ a hegelinek, a hegeli teljes tagadása. Ám, ez az álláspont ismét csak a már említett logikai problémát veti fel.

A probléma — vagyis a marxi és a hegeli filozófia viszonya, ezen belül különösen a marxi és a hegeli dialektika viszonya — ma is nyitott. Erre jellemző például Louis Althusser munkássága, aki Marx művének interpretálásakor elveti ugyan a „megfordítás“ lehetőségét is, de bírálatában a teljes tagadás logikailag azonos álláspontjához közelít. Eljárása a következő: előbb Marx Hegel-bírálatára⁴ hivatkozva a hegeli idealizmust marasztalja el, azután ideológiának nevezi a hegeli elméletet (mert kiindulópontja téves), végül az ideológiát (a hegelit) a marxi tudomány ne-

L. Sebbers: G. W. F. Hegel

² A. A. Zsdanov például így ír: „Hegel rendszere... arra számítva, hogy megoldja az összes ellentmondásokat, megoldhatatlan ellentmondásokba keveredett a dialektikus módszerrel, amire ő maga rájött, de nem értett meg, s ezért helytelenül alkalmazta“ (A művészet és filozófia kérdéseiről. Szikra kiadás, 1949. 13.)

³ Engels: Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Marx—Engels Válogatott művek, II. 382.

⁴ Lásd Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Marx—Engels Művei, 13. kötet. 167. és 27.

vében tarthatatlannak minősíti.⁵ Konklúziójában az ideológia az elvont spekulációval, az elmélet pedig a konkrét realitással, illetve a tudománnyal azonosul. Ha Althusser gondolatmenetét korrekten írjuk le, akkor nem tűnik elhamarkodottnak az a megállapítás, hogy Althusser egész egyszerűen megkerüli a dialektikában adott problematikát (az ismeretelmélet nevében), az ontológia problémáját csak ismeretelméletileg tárgyalja, míg az elmélet és a tudomány azonosításával megszünteti magát a filozófiát.

Világos tehát, hogy a marxí és hegeli filozófia viszonyát nem a teljes tagadásban kell keresnünk; egy ilyen tagadás ugyanis filozófiai nihilizmust, illetve a logika csődjét jelentené. A marxí filozófia mint filozófia a spekuláció hegeli elvének dialektikus tagadása a spekuláció marxí elvében; az Eszme elvének dialektikus tagadása a praxis elvében, vagy más szóval, a praxis fogalmához fűződő, ma már túlságosan sokszínű értelmezésformákat elkerülendő: az Eszme elvének dialektikus tagadása a teljes magyarázat elvében.⁶

A teljes magyarázat elvének először Arisztotelész filozófiája tesz eleget a filozófia történetében, ahogy erre éppen az a Hegel mutat rá, akit oly gyakran minősítenek minden nem-idealista filozófia ellenségének. Hegel valóban türelmetlen a szükségszerűség szerepét vulgarizáló materialista filozófiákkal szemben, de amint ezt a Filozófiatörténet Arisztotelész-elemzése mutatja, elismeri a sajátjától gyökeresen eltérő filozófiai építkezés létjogosultságát is. Elméleti szempontból már csak azért is érdekes Hegel említett álláspontja, mert éppen itt fogalmazza meg a filozófiának azt a bizonyos másik státútumát, amelynek létjogosultságát ma éppen a marxí filozófia igazolja.

Hegel felhívja a figyelmet arra, hogy Arisztotelész filozófiája empirikus, majd így folytatja: „Az absztrakció könnyen zavarba juthat egy jelenség empirikus köre által, s nem tudhatja, hogyan érvényesüljön benne: hanem egyoldalúan halad tovább anélkül, hogy kimeríthetné e kört. Arisztotelész azonban azzal, hogy a világegyetem minden oldalát veszi figyelembe, mindazt a részletet inkább mint a spekulatív filozófus tekinti, s úgy dolgozza fel, hogy a legmélyebb spekulatív fogalom ered belőle.“ Majd arrébb: „Arisztotelész empiriája teljes, mert ezt mindig újra a spekulációra vezeti vissza; azt lehet tehát mondani, hogy mint teljes empirikus, egyúttal gondolkodó empirikus. Ha például a térből bec sületesen kifejtünk minden empirikus meghatározottságot, akkor ez nagyon spekulatív lesz; mert az *empirikus, szintézisében felfogva, a spekulatív fogalom*“ (Hegel kiemelése). És végül: „A meghatározásoknak ebben az *egy fogalom* való összehozásában Arisztotelész nagy és mesteri... a filozofálásnak igen hatásos módszere ez. Korunkban is alkalmazták azt, például a franciák. Megérdemli, hogy szélesebb körben alkalmazzák; mert jó egy tárgy közönséges képzetének meghatározásáról gondolkodni, s aztán az egyiségben, a fogalomban egyesíteni őket. De egy szempontból persze ez a módszer empirikusnak látszik, mégpedig a tárgyak felfogása szempontjából, ahogyan tudunkban van erről tudomásunk; ha tehát itt nincs is szükségszerűség, ez mégis inkább csak a külső módorhoz tartozik.“⁷

A legmélyebben spekulatív fogalom, mint láthatjuk, Hegel szerint a „világegyetem minden oldalának“ figyelembevételéből, a „szintézisében felfogott empiri-

⁵ Louis Althusser: *Marx — az elmélet forradalma*. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 46—56.

⁶ Ezzel kapcsolatban lásd Lenin, *avagy a teljes magyarázat elve* című cikkünket is (Utunk, 1970. április 17.)

⁷ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. II. 202, 203, 203—204.

kusból" is előáll; ezt a modalitást mi a *teljes magyarázat elvének* nevezzük. Ez az elv szintén filozófiai jellegű, vagyis szintén spekulatív, ahogy ezt a gondolkodás filozófiának nevezett tartománya mint sajátosságát megköveteli.

Így a marxi és a hegeli filozófia különbözőségeit, illetve a marxi filozófia differentia specificáját nem a spekulativitás hiányában kell keresnünk, s a dialektikával kapcsolatos egyes metaforikus megállapításokat sem kell elméletileg minden esetben indokolható álláspontként kezelnünk. A marxi és a hegeli filozófia különbsége mindenekelőtt a két elvben, az ebből fakadó két struktúrában, végül a dialektika érvényesülésének két módozatában keresendő, ha a megkülönböztetés a filozófiai folytonosság szempontjából történik. Mondanunk sem kell, hogy az egyik, a marxi modalitás materialista, a hegeli viszont idealista. Mégis, ha pontosabban kívánunk fogalmazni, akkor elmondhatjuk: a materializmus, illetve az idealizmus egy adott filozófiát mindig a maga egyedi struktúrájában jellemez anélkül, hogy ez a jellegzetesség a filozófiai gondolat folytonosságát, illetve egy filozófiának a filozófia fejlődése szempontjából betöltött helyét írná le. Nem tartjuk elképzelhetetlennek a filozófia egyik modalitását sem a materialista vagy idealista filozófia számára. Történetileg az idealista filozófiában megtaláljuk a filozofálás mindkét módját, a valóban filozófiaként jelentkező materializmusra sem jellemző feltétlenül a teljes magyarázat elve.

Hegel elméleti nagyságát talán éppen abban mérhetjük le a legközvetlenebb módon, hogy a teljes magyarázat elvének felfedésével minden lehetséges avagy csak neki tulajdonított elfogultság ellenére sem zárta le az utat Marx felé.

Bretter György

Hazai Hegel-vonatkozások

Kiegészítésül az 1957-es Filozófiai tanulmányok című kötetben megjelent tanulmányhoz.

Hegel az egész későbbi gondolkodás dialektika felé való törésének betetőzője, s ezáltal a marxizmus „lelkének“, a materialista *dialektikának* a fő forrása. Nagysága a vele valamiképpen kapcsolatos apró adatokat is érdekessé teszi, kivált ha ezek révén világosabbá válnak teljesítményének és hatásának a méretei. Esméinek kezdeti hazai beszivárgását azért is érdemes kutatni, hogy lássuk: mennyire segíthette elő ez a folyamat a marxizmus behatolását.

Mivel Hegelnek olyan rendkívüli a filozófiatörténeti szerepe, különösen figyelemre méltóak saját forrásai. Hazai befolyásukat szintén illik feltérnünk, többek közt abban a reményben, hogy érthetőbbé tehetjük bizonyos tételei visszhangját mifelénk. A hegeli rendszer „kölcsonvett nyersanyagának“ a feltárazását megkönnyíti a szerző bölcsellettörténeti műve. Ennek bevezetőjében könyvészeti áttekintést is találunk, melyben előkelő hely jut Johann Jakob Bruckernek (1696—1770). E tény kapcsán azt a véletlent, hogy Hegel és Leibniz halálának a napja egyaránt november 14-e, megtoldjuk két másikkal: Hegel születése évében halt meg a leibnizi—wolffi iskolából kikerült legjelentősebb filozófiatörténész — Brucker, és ugyanakkor jelent meg a bruckeri *Tabula mnemonica historiae philosophiae* kolozsvári kiadása. A hazánk területén nyomtatott első filozófiatörténeti kézikönyv szintén e „kincses városban“ került ki a sajtó alól, két évvel korábban. Ez a kompendium rövid kivonata Brucker több kötetes fő művének, melyet Hegel „a legfigyelemreméltóbb“ ilyen munkákhoz sorol, persze kritikával. Maga az *opus magnum*, valamint a belőle készült bővebb kivonat mindhárom, Hegeltől jelzett kiadása, továbbá néhány más Brucker-féle írás megvan Kolozsvárt. Székelyudvarhelyen még a múlt század első negyedében is Brucker szerint adták elő a bölcsellettörténetet, mígnem áttértek